

BÖLÜM 1

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN BAZI KUR'AN AYETLERİNİ TARİH PERSPEKTİFİNDEN YORUMLAMASI

Kadir ERBİL¹

---

1 Dr. Öğretim Üyesi Kadir ERBİL ORCID: 0000-0003-2530-4396

Giriş

Ebussuûd Efendi, tefsiri *İrşâdü'l-aklı's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim*'in mukaddimesinde asıl adının Muhammed olduğundan bahsetmektedir. “Ebussuûd Efendi” ifadesi ise onun künyesi veya lakabıdır. Ona bu lakabın neden verildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgiler bulunmamaktadır. Babası Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi, henüz Amasya’da şehzade olan Bayezid’in dostluğunu ve sevgisini kazanmış, bu nedenle şehzade Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsi’yi İstanbul’a davet etmişti. İlk eğitim ve öğretimini babasının yanında yapmış, ondan kelim, belagat ve tefsirle ilgili çeşitli kitaplar okumuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde çeşitli medreselerde görev yapmıştır. Bir süre sonra baş müderrisliğe atanmış, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Rumeli kazaskerliğine yükselmiştir. Bu görevi sekiz yıl yürüten Ebussuûd Efendi, Fenârîzâde Muhyiddin Efendi’nin yerine şeyhülislam olmuştur. Otuz yıla yakın bir süre bu görevde bulunmuştur. Ebussuûd Efendi, görevi sırasında birçok yeniliklere imza atmış, Tefsir, fıkıh, kelim, akaid ve tasavvuf alanlarında eserler vermiş, özellikle fıkhi konularda verdiği fetvaları ve Arapça kaleme aldığı *İrşâdü'l-aklı's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı tefsiri ön plana çıkıştır. O, Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğunun Kur’an’ın tamamını tefsir etmek yerine, yazılan tefsirlere haşiye ve talik yazan müfessirler gibi olmayıp, Kur’an’ın tamamını Arapça tefsir etmiştir. Bu nedenle ona, “Sultânü'l-müfessirîn, Hatîbü'l-müfessirîn, Hâtimetü'l-müfessirîn” gibi unvanlar verilmiştir. Ona verilen bu unvanlar, onun tefsir ilmindeki yerini belirlemiştir. Ebussuûd Efendi, Arapça olarak kaleme aldığı tefsirini yazarken, Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) *Meîâtî-hu'l-gayb* ve Nesefî’nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzil* adlı tefsirlerinden haylice yararlanmış. Araştırmada Ebussuûd Efendi’nin tarihe bakışı ve tarih hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Onun tarihle ilgili görüşlerini, ayetlere getirdiği yorumlar çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ebussuûd Efendi’nin tarihle ilgili görüş ve yorumları henüz araştırma konusu yapılmadığı için ayetlere getirdiği yorumları ve tespitleri incelenerek bir kanıya varmak mümkün olur.

1. Ebussuûd Efendi Hayatı

Ebussuûd Efendi, Osmanlı Devleti’nin ileri gelen ilim insanlarından biridir. Fıkıh ve tefsir alanındaki yetkinliği nedeniyle dönemindeki ilim adamlarının sevgi ve saygısını, döneminin İslam âleminin de takdirini kazanmıştır. Yeteneklerinden dolayı Osmanlı döneminde önemli görevler icra etmiştir. İsmi Muhammed b. Muhammed Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî olup, “Şeyhülislam, Müftü'l-Enam, Sultanü'l-müfessirîn, Muallim-i sâni, Allâme-i küll, Hoca Çelebi, Ebu Hanife-i sâni” gibi çeşitli unvanlarla anılmıştır. Ebussuûd Efendi rivayetlere göre 896/1490 tarihinde İskilip’te

doğmuştur (Ataî,1268: 1/183; Evliya Çelebi, 1314: 1/403). Babası şeyh Yavsî'nin altı çocuğundan birisidir.

Ebussuûd Efendi'nin bilinen en eski dedesi Necibüddin Musa el-Ahlatî'dir. Necibüddin Musa, Van Gölü'nün civarında XII. Yüzyılda kurulan Ahlatşahlar Beyliği döneminde yaşamıştır. Kendisi âlim olduğu için Amasya'da müderrislik yapmış, Amasya'nın ilim ve siyaset hayatında önemli yeri olup çeşitli görevler yapmış ve 700/1300 yılında vefat etmiştir. el-İmâd, Ebussuûd Efendinin dedesinin babasıdır (Aydemir, 1968: 2). Babası, Şeyh Yavsî Muhyiddin Muhammed el-İskilibî, Annesi, Sultan Hatun'dur. Babası II. Bayezid'e olan yakınlığı nedeniyle "Hünkâr Şeyhi" olarak tanınmıştır. II. Bâyezid, Fatih semtinde bir tekke yaptırmış, Ebussuûd Efendi'nin babasını İstanbul'a davet etmiş ve böylece Ebussuûd ailesinin Osmanlı hanedanı ile yakınlığı başlamıştır. Ebussuûd Efendi'nin annesi Sultan Hatun, Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) kız kardeşidir (Gerlegiz, 2018: 12).

"Ebussuûd" kelimesi aslen Arapçadır. Bu kelime Araplarda olduğu gibi bazen Türklere de künye olarak kullanılmıştır. Ebussuûd Efendi'ye bu lakabı kimin verdiği, bunun isim, lakap ya da künye olarak hangi amaçla kullanıldığı hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. Bu bir saygı unvanı da olabilir (Kâtip Çelebi, 1311: 371, 379). Ebussuûd Efendi, aralarında başta babası Şeyh Yavsî olmak üzere çok değerli âlimlerden Mevlana Seydi-i Karamanî, eniştesi Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Kemalpaşazâde'den dersler almıştır. İlk olarak babasından *Haşîye-i Tecrid*, *Şerh-i Miftâh*, *Şerh-i Mevâkıf* ve *Miftâhü'l-Ulûm* okumuştur. Ebussuûd Efendi kısa sürede zekâ, ileri görüş ve anlayışı ile ilgi odağı olmuş, öğrenciliği esnasında Sultan Bâyezid'in dikkatini çekmiş, Sultan Bâyezid onun eğitimi ile yakından ilgilenmiş ve Ebussuûd Efendiye yirmi akçe çelebi ulufesi verilmesine karar vermiştir (Aydemir, 1968: 5).

Ebussuûd Efendi, eğitim hayatını tamamladıktan sonra 1516 yılında meslek hayatına İnegöl'deki İshak Paşa Medresesi'nde müderris olarak başlamıştır. Buradaki görev süresi tamamlanınca 1520 yılında İstanbul Davud Paşa Medresesi'ne, 1525 yılında Vezir Mustafa Paşa tarafından Gebze'de inşa edilen Mahmud Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Ebussuûd Efendi burada bir yıl çalıştıktan sonra Bursa'da yapılmış olan Sultaniye Medresesi'ne tayin edilmiş, 1528 yılında da Medâris-i Semaniye'den Müftü Medresesi'ne hoca olarak atanmıştır. Bu görevde beş yıl çalıştıktan sonra önce Bursa Kadılığı, 1533 yılında İstanbul Kadılığı görevine getirilmiştir. 1537 yılında padişah, Anadolu Kazaskeri Kadri Efendi ve Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi'yi Korku Seferi esnasında İbrahim paşa ile ilgili dedikoduları yüzünden her ikisini de görevden alarak Ebussuûd Efendi'yi Rumeli Kazaskerliği görevine getirmiştir. Ebussuûd Efendi, göreve gelir gelmez padişahla birlikte Kara Boğdan, Budin ve Estergon seferlerine

katılmış ve Budin'in fethinden sonra burada ilk Cuma namazını kıldırılmıştır (Gerlegiz, 2018: 13). Ebussuûd Efendi, 1537 yılında başladığı Rumeli Kazaskerliği görevini sekiz yıl yaptıktan sonra 1545 yılında Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'den boşalan Şeyhülislamlık makamına getirilmiş ve bu görevde yaklaşık 30 yıl çalıştıktan sonra 87 yaşında vefat etmiştir. Cenazesine dönemin tüm ilim adamları ve devlet erkânı katılmış, cenazesi İstanbul Fatih Sultan Camiinde Muhaşşî Sinan Efendi (ö. 1578) tarafından kıldırılmış, Ebu Eyyüb el-Ensârî'nin türbesinin yakınlarında kendisinin inşa ettirdiği medresenin bahçesine defnedilmiştir. Ebussuûd Efendi'nin ölüm haberi Mekke ve Medine'de işitilince onun için gıyabî cenaze namazı kılınmıştır (Gerlegiz, 2018: 15).

2. İlmî Kişiliği

Ebussuûd Efendi, Osmanlı Devleti'nin yükselme yıllarında yetişmiş ve çağdaşları tarafından methedilmiş, adına kasideler yazılmış, edebiyatıyla tefsir ve fıkhıdaki bilgisi ile ün salmıştır. Bu nedenle o, "İkinci Ebu Hanife" ve "Müftî's-Sekaleyn" lakabı ile meşhur olmuştur (Aydemir, 1968: 34-35). Ebussuûd Efendi, ilim ve erdem yönünden dönemin idarecilerinin yanında önemli yerinin yanı sıra siyasî işlerle fazla ilgilenmemiştir. Dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın yanında yerine göre nüktedan, yerine göre ağırbaşlı davranmış, ilminin ağırlığını hissettirmiş, doğru bildiğini de söylemekten korkmamıştır (Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", 1994: 10/366).

Ömrünü ilme vakfeden Ebussuûd Efendi, ilmini başkalarıyla paylaşmaktan mutluluk duymuş ve bu bağlamda çok sayıda öğrenci yetiştirmiş, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde önemli ilim adamları yetiştirmiş ve onları ilim dünyasına kazandırmıştır (Aydemir, 1968: 39-40). Ebussuûd Efendi, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi makamlarda görev yapmış, büyük bir devlet ve ilim adamıdır. Kimseye verilmeyen unvanlar ona verilmiştir. Devlet adamlığı ve hukukçuluğunun yanı sıra aynı zamanda iyi bir tefsircidir. Esas şöhretini şeyhülislamlığından ziyade müfessirliğinden almıştır. Onun konumunu ifade eden "Sultanu'l-müfessirîn", "Sâhibü'l-fetvâ", "Hoca Çelebi", "Müftî'l-enam" gibi sıfatlar uygun görülmüştür. O, müstakil bir kitap oluşturacak şekilde fıkıhın bütün konularıyla ilgili fetvalar vermiş, ancak fıkıhla ilgili herhangi bir kitap yazmamış, ancak fetvalarıyla ön plana çıkmıştır.

Ebussuûd Efendi'ye "Ebu Hanife-i Sâni" denmesi dünya çapında bir ilim adamı olması nedeniyledir. Çünkü fıkıh Ebu Hanife, ruhuyla kavramış, İslam esaslarını genel prensiplere bağlamış, zamanın gelişen ihtiyaçlarına cevap vermiş ve çeşitli milletlerin sosyal hayatlarını düzenlemeye elverişli kurallar koymuştur. Ebussuûd Efendi de Osmanlı Devleti'nde dini

hükümleri zamanın ihtiyaçlarına göre kanunlaştırmış ve devlet işlerine bir düzen getirmiştir (Yörükân, 1952: 1/2; 145). Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı hukukuna getirmiş olduğu bir takım yenilikler aynı zamanda İslam hukukuna da getirilmiş yeniliklerdir.

Ebussuûd Efendi, yaşadığı devrin siyasî, dinî ve idarî olaylarında etkin rol oynamış, Osmanlı hukukunda yenilikler getirmiş, yeni kurumların tesisi, kamu, vergi, arazi ve ceza hukukunda yeni düzenlemeler oluşturmuştur (Döndüren, 1998: 275). Onun Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren mutasavvıflar ve tasavvuf hakkında verdiği fetvaları dikkat çekmiş, bu konudaki tartışmalarda en çok müracaat edilen kişiliğe sahip olmuştur (Düzenli, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2005: 3/5, 445).

Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı dönemde yazdığı tefsiri ve verdiği fetvaları onu meşhur etmiştir. Tefsiri sayesinde büyük kitleler tarafından tanınmasına vesile olmuştur. Ebussuûd Efendi, Osmanlı Devleti ekonomisi, eğlence, kahve içme, Kur'an okuma ve öğretiminde ücret alınıp alınmaması, din, ekonomi, para, tımar ve vergi sistemi gibi toplumun her kesimini yakından ilgilendiren, yüzyıllar boyunca tartışma ve uygulamalara kaynak teşkil eden fetvalar vermiş ve Arapça şiirler de yazmıştır (Düzenli, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2005: 445).

Ebussuûd Efendi Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği için, Osmanlı Devleti'nin hangi bölgesinden gelirse gelsin, her türlü soruyu o bölgenin diliyle yanıtlamasını bilmiştir. O, fetvalarında hem nüktelere hem bilimsel ve felsefi izahatlara halk üslubuyla da cevaplar vermiştir. O, ilmî danışmanlık, dinî rehberlik, toplumsal yönlendiricilik etkinliklerinin yanı sıra idareci kimliğini de açıkça ortaya koymuştur (Düzenli, Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2007: 410) .

3. Eserleri

Ebussuûd Efendi'nin meşhur olmasını sağlayan tefsirinin fetvalarından daha etkin olmasına rağmen o fetvaları ile meşhur olmuştur. Onun telif etmiş olduğu tefsir eseri basılarak ilim adamlarının hizmetine sunulmuş, onun daha geniş kitleler tarafından tanınmasına sebep olmuştur. Onun eserlerini gruplara ayırarak sınıflandırmak daha uygun olur.

3.1. Tefsir

1- *İrşâdü'l-aklı's-selim ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim*: Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Eser sekiz cilt olarak çeşitli tarihlerde İstanbul'da, farklı dönemlerde iki ve üç cilt olarak Kahire'de, beş cilt olarak Riyad'da basılmıştır. Ebussuûd Efendi, Kur'an'ın tamamının tefsirini yapmasının yanı sıra çeşitli tefsir ve sureler üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

Ebussuûd Efendi, tefsirini tamamladıktan sonra dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a sunarak büyük ödüle layık görülmüştür. O, Kur'an-ı Kerim'in tamamının yanı sıra, çeşitli tefsir ve sureler hakkında da bazı çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bir kısmını burada zikretmek uygun olacaktır:

2- *Mekâ'idü't-tırâf fi evvel-i sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf*: Zemahşerî'nin yazdığı *el-Keşşâf* adlı eserinin Fetih suresine yaptığı haşiyedir.

3- *Tefsîrû sûreti'l-Furkân*.

4- *Tefsîrû sûreti'l-Müminîn*.

5- *Tefsîrû'l-Kehf*.

6- *Risâle fi bahsi İmâni'l-Firavn*. Firavun'un son nefeste iman ettiğini iddia edenlere karşı verdiği cevapları içerir (Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", 1994: 10/370).

3.2. Hukuk/Fıkıh

1- *Fetâvâ-yı Ebussuud Efendi*. Ebussuûd Efendiye ait fetvaların bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş fetvalardır. İstanbul kütüphanelerinde bulunan fetva mecmuaları yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır.

2- *Ma'ruzât*. Ebussuûd Efendi'nin dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a arz ettiği fetvalarıdır.

3- *Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvalar*. Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı mîrî arazi hukukunun aslını meydana getiren on kadar fetvasını içerir.

4- *Risâle fi vakfi'l-menkül ve'n-nukûd*. Arapça olarak kaleme alınan bu eserde taşınabilir malların ve paranın vakıflara bağışlanması ele alınmıştır.

5- *Bidâ'atü'l-kâdî li'htiyâcihî fi'l-müstakbel ve'l-mâzî*. Eserde Osmanlı kadılarının uyması gereken usul ve erkân anlatılmaktadır.

6- *Fetâvâ Kâtiplerine Tembih*. Eserde, devlet dairelerinde çeşitli işlerin yürütülmesiyle görevli fetva memurların uyması gereken kuralları anlatılır.

7- *el-Fetva'l-müteallika bi-beyâni'l-vakti'l-mu'tebere li'l-hasâd ve istihkâki'l-gallât*. Eserde Osmanlı Devleti'nde arazilerden alınan ürünlerin hasat dönemini anlatır. Eser, kanunnâmelerin kaynağı haline gelmiştir. Arapça ve Türkçe olarak basılmıştır.

8- *Gamezâtü'l-melîh fi evveli mebâhisi kasri'l-âmmе mine't-telvîh*. Fıkıh usulüne yazılmış ta'likdir.

9- *Şevâkibü'l-enzâr fî evâili Menâri'l-envâr*. Nesefî'nin fıkıh usulü ile ilgili *Menâru'l-Envâr* adlı eserin ilk kısmına yazılan Arapça şerhtir.

10- *Hasmü'l-hilâf fî'l-mesh ale'l-hifâf*. Bu eser, mesh üzerine mesh ile ilgili olup, Ebussuûd Efendi, oğlu Mustafa Çelebi için yazmıştır.

11- *Risâle fî vakfi'l-arâzi ve bazı ahkâmi'l-vakf*. Eser Osmanlı arazi hukuku ile ilgilidir. Arazilerin nasıl vakfedileceği anlatılır.

12- *Risâle fî tescili'l-evkâf*. Eser, nakit para vakıflarının tesciliyle vakıfların tamamlanmasını konu edinmektedir.

13- *Risâle fî vakti't-tevâhîn ale'l-arzi'l-mevkûfe li'l-gayr*. Bu eserde başka birine ait vakıf arazisi üzerindeki değirmenlerin vakıf olup olmaya-çağını anlatılmaktadır.

14- *Öşür Hakkında Risâle*. Bu eserde Osmanlı vergi hukukunun şeri esasları ele alınır (Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", 1994: 10/370).

3.3. Dil ve Edebiyat

1. *Galât-ı Ebussuûd*. Eserde, insanların yanlış kullandığı kelimeler konu edilmektedir.

2. *El-Kasîdetü'l-Mîmiyye*. Kaside, Ebu'l-Alâ el-Maarriye'ye ait olup doksan küsür beyitten oluşmaktadır, ona birçok şerh yazılmıştır.

3. *El-Kasâidü'l-Arabiyye*. Eser, Ebussuûd Efendi'nin farklı zamanlarda yazdığı kasideleri içermektedir.

4. *Kasîde fî Risâi's-Sultan Süleyman*. Eser, Ebussuûd Efendi'nin Kanunî Sultan Süleyman için yazdığı Türkçe mersiye içerir.

5. *Münşeât-ı Ebussuûd*. Eser, Ebussuûd Efendi'nin nesir halindeki resmî yazılardan meydana gelmektedir (Gerlegiz, 2018: 22).

3.4. Akaid-Kelam

1. *Risâle-i Ebussuûd*. Eser, akaid ve kelamla ilgili soru ve cevapları içermektedir.

2. *Risâle fî beyâni'l-kaza ve'l-kader li Mevlâna Ebusuud* (Düzenli, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2005: 450).

3.5. Tasavvuf

1. *Risâle fî Hakkı Devrân-i Sûfiyye*. Tasavvufta icra edilen uygulamaları içeren eserdir.

2. *Şerhu zî Deryâ-yı Şehâdet*. Eser, Farsça olarak yazılmış, vahdeti vücud konusunu içermektedir.

4. Ebussuûd Efendi'nin Tarihe Bakışı ve Tarihi Değerlendirmesi

“Sünnetullah” kavramı Kur'an'da; Allah'ın toplum ve tarihle ilgili koyduğu kurallar olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda sünnetullah, Allah'ın toplumların gelişmesi ve çöküşüyle ilgili hüküm ve uygulamaları anlamına gelmektedir (Kur'an, 3/137; 6/34; 8/38; 10/64; 15/13; 17/77; 33/62; 40/85; 48/23). Diğer bir deyişle sünnetullah, Allah'ın tarihte davranış biçimidir (Özsoy, 1999: 161). Allah'ın tarihle ilgili yasasında, keyfilik veya toplumların iradelerini hiçe sayma gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu yasa kendi içerisinde de herhangi bir çelişki oluşturmaz. Kur'an'a göre, nedenler meydana gelince/oluşunca, Allah tarihe müdahalede bulunur. Ancak Allah tarihin akışında rol oynayan toplumları ceza veya mükâfatlandırmadan önce, ilahi yasa ve muhteviyatını insanlara peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir. Tarih yasasında belirtilen nedenler toplum tarafından gerçekleştirilince, Allah ilgili yasayı uygulamıştır (Reşid Rıza, 1991: 160-161). Allah, toplumun farklı kesimleri içerisinde fitne çıkararak onları birbirine düşüren, toplumu bölen, insanları sömürü aracı olarak görüp onları sömüren, kendisini toplumun tek otoriter kişisi olarak gören düşünce ve uygulamaları ve uygulayıcılarını tarih yasasına göre cezalandırmıştır (Kur'an, 7/74; 29/30; 11/84; 28/32).

Kur'an aslında bir tarih kitabı olmayıp, hidayet rehberi olduğundan, tarihsel olayları kronolojik bir çerçeve içerisinde muhataplarına sunmaktadır. Bu nedenle Kur'an, olaylar ve bilgileri zaman ve mekân belirtmeksizin ifade eder. Kur'an, tarihten ve geçmiş peygamber ve kavimleri hakkında kıssalar sunarak, bu kıssalarla insanları aydınlatmak ve vahyin anlaşılmasını kolaylaştırmak ister.

Kur'an, tarihi bilgileri aktararak veya bu bilgileri yorumlayarak tarih ilmine kaynaklık etmez. O, tarihi süreçte insan ile birlikte tarihin şekillenmesinde ilahi müdahalenin nedenleri, dereceleri, şekil, tür ve zamanı konusunda aktardığı bilgilerle tarihe mühim katkı sağlar. Bu bağlamda Kur'an, Allah'ın tarihi insanoğluluyla birlikte ördüğüne vurgu yapar. Tarihin doğru olarak anlaşılmasına ve yorumlanmasına imkân sunar. Kur'an'a göre tarih, Allah'ın koyduğu yasalar/sünnetullah'a göre işlemektedir. Bu yasalar/sünnetullah zaman, mekâna ve kişilere göre asla değişmez bir niteliğe sahiptir. Kur'an'da ifade edildiği gibi toplumların hayatlarını devam ettirmeleri veya cezalandırılmaları, toplumun tercihlerinin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Çünkü toplumların hayat kalitesini, şeklini, yürütülmesini belirleyen yine toplumların kendisidir (Özkan, 2010: 16/31-32).

Ebussuûd Efendi'nin tarihe bakışını ve onu nasıl değerlendirdiğini bazı kavramlardan yola çıkarak örneklemeye çalışalım.

Ebussuûd Efendi Âl-i İmrân sûresi 137. Âyette, “sünnetullah” kavra-

mını şöyle anlamlandırır: “*Sizden önce nice sünnetler gelip geçmiştir.* Bu âyette sünnetlerden maksat olaylar, vakıalardır. Bir görüşe göre de ümmetler/milletlerdir. Sizden önce hakkı yalanlayan ümmetler/milletler hakkında Allah’ın icra ettiği birçok olaylar geçti. *Öyleyse yeryüzünde gezip dolaşın yalan sayanların akıbetinin nasıl olduğuna bir bakın.*” (Kur’an, 3/137) “Sizden önce birçok “sünnet” gelip geçti. Buradaki sünnetlerden maksat; olaylar, ümmetler demektir. Sizden önce veya sizden önceki hakkı yalanlayan ümmetler/milletler hakkında Allah’ın yasasının/sünnetinin uygulandığı birçok ümmet/millet gelip geçti. Kur’an-ı Kerim’de başka bir âyette; “Hepsi de lanetlenmiş olarak nerede ele geçirilirse, yakalanırsa öldürülürler. Allah’ın öncekiler hakkındaki kanunu/sünneti budur.” (Kur’an, 33/61-62) Yeryüzünde gezip dolaşın akıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın. Eğer bunda şüpheniz varsa haydi gidin, dolaşın, onların akıbetlerini bir görün.” (Ebussuûd Efendi, 1971: 2/87)

Ebussuûd Efendi; “*Onlar birer ümmetti; gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size. Onların işlediklerinden siz sorumlu tutulacak değilsiniz*” (Kur’an, 2/134) âyetini şöyle yorumlar: “İbrahim ile Yakub ve ikisinin arasında gelip geçen tevhid inancına sahip geçmiş birer ümmettir. Ümmet, insan firkalarının uymak zorunda olduğu örnek cemaattir. Onlar, öldüler; diğerlerinden ayrıldılar. Onlar, arkadaş ve yoldaş bulunmayan bir mekâna intikal ettiler. Onların kazandıkları ve sâlih amelleri ancak kendilerine aittir; başkasına asla geçmez; başkasının kazandıkları da size geçmez. Özetle, geçmişteki Peygamberlerin sâlih amelleri ancak kendilerine mahsustur; Yahudilere asla faydası olmaz; o Yahudiler de, ancak kendi kazandıkları ile baş başadır; soy olarak o peygamberlere mensup olmaları, onlara bir fayda sağlamaz; onlara fayda sağlayacak olan, amelde onlara uymalarıdır. Amelin mutlak olarak (sâlih ve gayr-ı sâlih amel ayrımı yapılmaksızın) zikredilmesi, ispatı istenen hükmü, genel bir kural zımında kesin ve bağlayıcı delil yolu ile ispat etmektir (Ebussuûd Efendi, 1971: 1/165).”

“*Onlar gelip geçmiş birer ümmetti. Onların kazandıkları kendilerine sizin kazandıklarınız da size. Onların yaptıklarından siz asla sorumlu tutulacak değilsiniz.*” (Kur’an, 2/141) “Bu âyet Bakara sûresinin az önce geçen 134. âyetinin bir tekrarıdır. Bundan maksat, Yahudileri, ataları peygamberlerle iftihar etme ve onların amellerine güvenme hatasından mübalağa ile caydırmak içindir. Bir görüşe göre de, daha önceki âyette geçen hitap, Yahudiler için, bu âyette geçen hitap ise biz müminler için olup amaç bizi onlara uymaktan sakındırmaktır. Bir diğer görüşe göre ise, ilk âyetteki ümmetten maksat, peygamberlerdir; ikinci âyetteki ümmetten maksat ise, Yahudilerin selefleridir (Ebussuûd Efendi, 1971: 1/177).”

Ebussuûd Efendi En’âm sûresi 25. âyette “esâtîru’l evvelîn” kavramına şöyle anlam verir: “*İçlerinden kimisi seni (Kur’an okurken) dinler:*

Kur'an'ı anlamalarına engel olarak kalplerinin üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyduk. (Kur'an, 6/25). Bu durum kâfirlerin Peygamberimiz hakkında bilgisizliklerini, kalplerinin katılığını, kulaklarının da gerçeklere kapalı olduğunun örneğidir. Diğer bir görüşe göre ise; bu söz onların “*Senin davet ettiğin (Kur'an'a) karşı kalplerimiz kapalıdır. Kulaklarımızda da ağırlık vardır.*” Kur'an, 41/5) ayetini açıklar. Bu, onların Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki bilgisizliklerini ve küfürlerini, Kur'an'ı sihir, şiir ve eskilerin masalları olarak nitelendirmeleri, Hz. Peygamber hakkında gerçek dışı bir takım iddialar ileri sürmeleri onların tasdik ve imanlarına engeldir. Yoksa onlarla Kur'an arasında onu anlamalarına başka bir durum söz konusu değildir. *Artık her mucizeyi görseler de yine ona inanmazlar.* Onlar, Kur'an'ın bütün ayetlerini dinleyerek görürcesine bilgi sahibi olsalar da yine iman etmezler. Çünkü yukarıda anlatılan durumları sebebiyle ayetlerin gerçeğini kavrayamazlar. *O kadar ki, bu inkârcılar sana geldikleri zaman seninle tartışırlar. O kâfirler: “Bu (Kur'an) öncekilerin (efsane) masallarından başka bir şey değildir” derler.* (Kur'an, 6/25) “Ya Ebâ Kâtîle, Muhammed ne diyor?” diye sordular. O da: “Kâbe'yi Beyt'i yapan Allah'a yemin ederim ki, onun ne dediğini ben de bilmiyorum yalnız dilini oynatıyor ve benim size, geçmiş zamanlara ait anlattığım eskilerin masallarına benzer şeyler söylüyor” dedi. Bunun üzerine Ebû Süfyân: “Doğrusu, ben onu hak olarak görüyorum” dedi. Ebû Cehil ise: “Asla” cevabını verdi. İşte o zaman bu âyet nazil oldu. *“Ama biz onu (Kur'an'ı) anlamalarını engellemek için onların kalpleri üzerine perdeler/örtüler, kulaklarına da ağırlık koyduk”* (Kur'an, 6/25). Bu cümle, ya istinafi olup kalplerin mühürlendiğini, ya da gizlice Kur'an dinleyenlerin hallerini beyan eder. Bunun anlamı: *“Resulüm, onlar senin okuduğun Kur'an'ı dinlerken, onu anlamalarına engel olarak kalpleri üstüne, insanların bilmediği nice perdeler çektik.”* Bu, aynı zamanda Allah'a ortak koşanların, Peygamber hakkındaki cehaletlerini, kalplerinin katılığını, kulaklarının da gerçeklere kapalı olduğunu açıklayan bir benzetmedir. Diğer bir görüşe göre ise, bu söz, onların: *“Senin bizi davet ettiğin (Kur'an'a) karşı kalplerimizde perdeler, kulaklarımızda da ağırlık vardır.”* (Kur'an, 41/5) şeklindeki sözlerini açıklar. Müşriklerin, Hz. Peygamber ile Kur'an hakkındaki cehalet ve küfürleri, Kur'an'ı sihir, şiir ve eskilerin masalları olarak vasıflandırmaları, Hz. Peygamber hakkında gerçek dışı birtakım iddialar ileri sürmeleri, onların tasdik ve imanlarına engeldir. Yoksa bunun ötesinde onlarla Kur'an arasında onu anlamalarına engel başka bir durum söz konusu değildir. “Onlar bütün âyetleri görseler de onlara iman etmezler” Onlar, Kur'an'ın bütün âyetlerini dinlemek suretiyle görürcesine bilgi sahibi olsalar da yine iman etmezler. Çünkü yukarıda anlatılan halleri sebebiyle âyetleri gerçek anlamı ile anlayamazlar. *“Hatta sana geldikçe seninle tartışırlar. Ve o kâfirler şöyle derler: “Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.”* Onların yalanlamaları ve büyüklük taslamaları öyle bir dereceye varmıştır ki, sa-

dece dinledikleri âyetlere inanmamakla kalmazlar; sana geldikleri zaman da, “*Bu Kur’an, eskilerin masallarından başka bir şey değildir!*” diyerek seninle tartışırlar. İşte bâtılın, ne önünden, ne de arkasından yaklaşmadığı en güzel ve en doğru kelâmı, masal ve hurafe saymak, küfrün en son mertebesidir (Ebussuûd Efendi, 1971: 3/121-122).

Kur’an-ı Kerim’de doğrudan âyetin nüzul sebebi olmasa bile çeşitli nedenlerle tarihte yaşanmış kıssa ve olaylara da referanslar vardır. Ebussuûd Efendi tarihî referanslar taşıyan bu tür âyetleri aydınlatmak maksadıyla tefsirinde tarihî bilgiler içeren rivâyetlere bazen ayrıntısıyla bazen de özetleyerek yer verir. Mesela şiddet ve tehditle küfre zorlanması karşısında zahiren inkârı mubah kılan âyeti (Kur’an, 16/106), Ammâr b. Yâsir ve Müseylemetü’l-Kezzâb olaylarıyla, Rıdvan biatine dair âyeti (Kur’an, 48/18), Hudeybiye anlaşmasıyla, Fil Sûresi’ni de Fil olayıyla açıklar.

“*Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğen/itaat edenlerden eyle, soyumuzdan da sana itaat eden bir ümmet çıkar; bize ibadet usul/esaslarını göster; tevbemizi kabul et; çünkü tevbeleri en çok kabul eden ve çok merhametli olan sensin.*” (Kur’an, 2/128) Ebussuûd Efendi bu ayeti şöyle yorumlar: Ya Rabbi, bizi sana samimiyetle gerçekten teslim olan teslim olmuş müslüman eyle. Soyumuzdan da sana samimiyetle teslim olmuş, müslüman bir ümmet/millet meydana getir. Hz. İbrahim oğlu İsmail’in Allah’tan istedikleri, sahip oldukları ihlas ve samimiyetlerinin artmasıdır. Soyumuzu da böyle samimi ve ihlaslı eyle diye dua etmeleri, şefkatli olmalarından dolayıdır. Kendileri ıslah olunca, soylarından gelecek olan nesillerin/milletin de ıslah olmaları için dua etmelerinin nedeni, nesillerinden zalim kimselerin çıkabileceğini düşünmelerindedir. Soylarından gelen herkesin samimi ve ihlaslı olmaları dünya hayatının dengesini bozar. Bu nedenle “Ahmaklar da olmasaydı, dünyanın dengesi bozulurdu” denir. Ayette geçen ümmetten kasıt, Hz. Peygamber’in ümmetidir. Ayette ifade edilen tevbe, İbrahim ve İsmail neslinin tevbesidir. Bunun ikisinin ortak dil ile anlatılması kâfirleri tevbe ve imana teşvik için veya İbrahim ve İsmail’den yanlışlıkla olan veya olabilecek hataların tevbesidir. Dua adabında: “Kul, duasının kabul olmasını istiyorsa, kendi haline uygun olan Allah’ın isim ve sıfatlarıyla O’na yalvarmasıdır” denir (Ebussuûd Efendi, 1971: 1/260-261). Bu ayette geçen ümmet kelimesi soy/nesil ve millet olarak kullanılmaktadır.

Ebussuûd Efendi yukarıda örnekleri verilen âyetleri tefsirinden onun tarihe bakışını tespit etmek mümkündür. Âyetlerde kastedilenleri iyi ve doğru anlamış, nüzul sebeplerine başvurmuş, birden fazla nüzul sebebi varsa onlardan birini tercih etmiştir. Tefsirinde kıssalar ve Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bazı olaylara önemle vurgu yapan Ebu’s-Suûd Efendi bazı durumlarda akıl ve mantığın kabul edemeyeceği israiliyâta da yer vermiştir. Olaylara objektif yaklaşmış, yorumlayıcı değil, nakilci olarak olayları ele almıştır.

Ebussuûd Efendi, özellikle geçmiş milletlerin ve peygamberin kıssalarının detaylandırılmasında, çok olmamakla beraber, bazen İsrâiliyâtta olan bilgilere de yer verir. Ancak bunların bir kısmının uydurma olduğunu, akıl ve nakille bağdaşmadığını ifade eder. Bütün bunların yanında muhtemelen devrin ulaştığı ilmî seviyenin bir yansıması olarak, rivâyet tefsirlerindeki hâkim geleneğin aksine, gök gürültüsü ve şimşek gibi bazı doğa olaylarına aklî ve mantıkî açıklamalar getirmesi de dikkat çekicidir. Akıl ve sahih nakille bağdaşmayan mitolojik rivâyetleri genellikle eleyen Ebussuûd Efendi'nin eleştiri getirmediği ve mitolojik unsurlar taşıyan bazı akıldışı abartılı rivâyetleri “rivâyet edilir ki” gibi sonunda “Allah bilir” gibi kuşkusunu açıklayan bir ifade kullanması, bu tür rivâyetlerin zayıflıklarına işaret olarak alınabilir (Yerinde, 2011: 9/18, 349).

5. Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı Tarihi ile İlgili Görüşleri

Ebussuûd Efendi'nin yaşadığı dönem (1490-1574) Osmanlı İmparatorluğunun en ihtişamlı dönemi olan Kanunî dönemine rast gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde ilim ve sanatta olduğu gibi siyasette de dünyaya kendisini kabul ettirmişti. Dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman, Ebussuûd Efendiye çok saygı duyulmaktaydı. Onunla ilgili olarak: “Hâlde hâldeşim, sinde sindaşım, ahiret karındaşım, tarik-i hakta yoldaşım” ifadesiyle bunu dile getirmiştir (Kaya, 2013: ½, 76). Ebussuûd Efendi Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin ilmi ile övündükleri önemli bir kişiliğe sahiptir. Onun, Kanunî Sultan Süleyman döneminde şeyhülislamlık görevinin yanı sıra yönetim ve hukukla ilgili yasaların yapılmasında çok emeği geçmiştir (Cerrahoğlu, 1996: 2/293).

Ebussuûd Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğundaki etkisi Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaptığı müderrislik döneminde başlamış, kazaskerlik döneminde daha fazla hissedilmiştir. O, Kanunî Sultan Süleyman ile birlikteliği kazaskerlik dönemi dâhil yaklaşık otuz yılı bulmuştur. Ebussuûd Efendi, Boğdan, Estergon ve Budin seferlerine padişahın yanında iştirak etmiş, Budin fethedildikten sonra şehirde ilk Cuma namazını kıldırmıştır. Yeni fethedilen bu şehrin toprak hukuku Ebussuûd Efendi tarafından düzenlemiştir. O, Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirilen Kıbrıs'ın fethi ile fetvayı vermiştir. “Gaza-i ekber” olarak nitelendirilen Osmanlı-Safevî savaşları için gerekli fetvayı yine Ebussuûd Efendi vermiştir. Ebussuûd Efendi verdiği fetvalarla Osmanlı hanedanının, Sünnî İslam'ın en yüksek başkanı ve koruyucusu olduğu fikrinin hâkim olmasında büyük rol oynamıştır. O, yaşadığı devrin hukuk sistemine Kanunnâme ve Ma'ruzâtları ile büyük katkı sağlamış, fetvaları ile de yön vermiştir. Ebussuûd Efendi, döneminde Osmanlı coğrafyasında yaygın olan tasavvufi

düşünce ve uygulamalarına dikkat çekici fetvalar vermiş, sonraki dönem tasavvufî tartışmalarda en önemli başvurulanan kişilerden olmuştur. O, Osmanlı ekonomisi, kahve içilmesi, Kur'an okunması, eğitimi ve genel dinî hizmetlerden ücret alınması gibi konular ile para vakıfları, tımar sistemi, siyasi-ekonomik olaylar hakkında günümüzde bile geçerliliği olan fetvalar vermiştir (Düzenli, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2005: 444).

Kanunî Sultan Süleyman dönemi sosyal, siyasi, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda ve tüm tarihi kaynaklarda Ebussuûd Efendi'ye atıfta bulunmuşlardır. Yukarda da değinildiği üzere Kıbrıs'ın fethi Ebussuûd Efendi'nin fetvaları sonucu gerçekleşmiştir. Bu bakımdan onun fetvaları tarihî kaynaklar olarak değerlendirilmektedir (Düzenli, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, 2005: 459).

Sonuç

Kur'an Allah tarafından Cebrail aracılığı ile Hz. Peygamber'e 23 yıl zarfında indirilmiştir. Kur'an'ı doğru anlamak ve isabetli netice alabilmek için onu bir bütün olarak ele almak gerekir. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde bağımsız olarak zikredildiği zannedilen bir konunun başka yerde de bağlantısının bulunması mümkündür. Yani Kur'an ayetleri mana, dilbilgisi, belagat, lafız, metinsel dizin vb. açıdan birbirleriyle irtibatlanabilmektedir. Ebussuûd Efendi, Kur'an'ın bu özelliğini tefsirine yansıtan önemli şahsiyetlerden birisidir. Ebussuûd Efendi, bir ayeti yorumlarken ileri sürdüğü görüşünü desteklemek için başka bir ayeti şahit getirerek, aralarında doğrudan irtibat bulunmayan ayetleri dolaylı olarak birbirleriyle irtibatlandırmıştır. Ebussuûd Efendi eserinde okuyucularına tarihî olayları anlatırken olayları zihinlerinde canlandırmalarına yardımcı olacak şekilde açıklamalar yapmıştır. Geçmiş ümmet/milletlerle ilgili yeterli bilgiler sunmuştur. Kur'an ve tarih ilişkisi açısından ayetlerin nüzul sebepleri ve tarihî olayları derin bir bakış açısıyla dile getirmiş ve gerekli açıklamaları yapmıştır. Ahkâm ayetlerini yorumlarken Hanefî mezhebine önem verirken, ara sıra diğer mezheplerin esas görüşlerine kısa ve öz olarak değinmiştir. Ebussuûd Efendi, dinî hükümleri iyi bilen, karakteri sağlam, hatir için konuşmayan, dönemin şartlarını, örf ve adetleri dikkate alan, dinin emirlerinde asla taviz vermeyen bir kişiliğe sahip bir Osmanlı âlimidir. Ebussuûd Efendi'nin tarihle ilgili ayetlere yaptığı yorumlar ve değerlendirmeleri ele alınmış, onun millet, sünnetullah ve Osmanlı Tarihi ile ilgili görüşleri incelenmiş, onun her alanda sözü olan bir kişiliğe sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle onun ansiklopedik bir âlim olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1994). “Ebussuûd Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt. 10, ss. 366).
- Aydemir, A. (1968), *Büyük Türk Bilgini Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, (Cilt. 2. s. 293).
- Döndüren, H. (1998). “Bir Fakih Olarak Ebussuûd”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Düzenli, P. (2005). “Şeyhülislam Ebussuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (Cilt. 3/5, 2005, ss. 441-475).
- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ebussuûd Efendi, (1971). *İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Evliya Çelebi, (1314). *Seyahatnâme*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1/403.
- Gerlegiz, A. (2018). *Ebussuûd Efendi'nin Kur'an'ı Kur'an'la Tefsiri*. Ankara: Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kâtip Çelebi, (1311). *Keşfü'z-zünûn 'an esmâi'l-kütübi ve'l-fünûn*, İstanbul: el-Matbaatü'l-ûlâ, 371, 379.
- Kaya, S. (2013). “Ebu's Suûd Tefsirinde Siyakın Yeri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Güz, Cilt 1/ 2, ss. 76 – 79).
- Kur'an-ı Kerim Meâli, (2004). çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Nev'izâde Atâi, (1268). *Zeylû'ş-şakâik*. İstanbul: Mahmud Beg Matbaası. (1/183).
- Özkan, M. (2010). “Tarihin Öznesinin Tespitinde, Kur'an'ın Tarih İlmine Katkısı/ Kaynaklığı Üzerine-Bedir Savaşı Örneği”, *İstem*, (sayı: 16, ss. 19-33).
- Özsoy, Ö. (1999). *Sünnetulah*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Reşid Rıza, Muhammedî Vahiy, (çev. Salih Özer), Ankara, 1991, 160-161.
- Yerinde, A. (2011). “Ebu's-Suûd Efendi'nin İrşâdu'l-Akli's-Selim ila Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (Cilt. 9/18, ss. 337-363).
- Yörükân, Y. Z. (1952). “Bir Fetva Münasebetiyle Fetva Müessesesi, Ebussuûd Efendi ve Sarı Saltuk”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, (Cilt. 1/2, ss. 137-160).